

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Педагогіка
Історія

Випуск LXXXVII

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Наукові записки

*Серія
педагогічні та історичні науки*

Випуск LXXXVII

(87)

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2010

Ключевые слова: профессиональные социальные связи, профессиональная подготовка, социальные связи.

STEPANENKO L. M. Theoretical basis of students' professional preparing for social connections in a private higher education institutions.

The article disclosed and characterized one of the aspects of theoretical foundations of students' professional preparing for social connections.

Keywords: professional social connections, professional preparing, social connections.

Степанова Л. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНОСТІ ПОЛІФОНІЧНОГО СЛУХУ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються питання діагностики поліфонічного слуху у молодших школярів. виявлення ставлення дітей до поліфонічної музики, наявності у них навичок виконання поліфонічних творів в межах українського музичного фольклору, ступеню готовності учнів до спілкування з народним мистецтвом.

Ключові слова: поліфонічний слух, музичне сприйняття, народнопісенний фольклор, імпровізація.

Розвиток в учнів поліфонічного слуху та мислення є нагальною потребою сьогодення, оскільки художня універсальність поліфонічного принципу "дає підставу розширити діапазон розгляду його виражальних можливостей, співвідніши їх із головним об'єктом мистецтва у всіх його видах, яким є людина" [2, с. 194].

Проблема розвитку поліфонічного слуху молодших школярів, якій присвячена дана робота, на сьогодні ще мало досліджена, хоча спостерігається певне підвищення інтересу до поліфонії в музичній педагогіці, обумовлене тим, що поліфонія, починаючи з ХХ ст., утвердилась як система музичного мислення. (Ю. Алієв, З. Рінквявічус, М. Ройтерштейн, Г. Побережна, Т. Щериця, К. Южак та ін.). Розвиток поліфонічного слуху, складного, специфічного процесу, вимагає створення відповідної методики вже для учнів молодшого шкільного віку, для якого характерні "яскравість сприйняття, наочна, образна пам'ять, багатство уяви" [1, с. 59].

На початковому етапі навчання молодших школярів в українських школах знайомство з поліфонією тотожне знайомству з українською багатоголосною піснею в різних видах поліфонічного викладу. А музично-фольклорне середовище – "особлива, феноменологічна художня

реальність, яка завдяки синкретичності та збереженій у генетичному коді інтонаційній основі музичного мовлення поєднує світ дітей і дорослих, включає цілу систему поетичних і музично-поетичних жанрів фольклору, створює підґрунтя для формування музичних здібностей дітей...”, – зазначає С. Садовенко, виходячи з того, що музично-естетичне виховання дітей на етнонаціональній основі є найбільш природним [3, с. 97].

Формування художньо-образного мислення учнів засобами фольклору досліджувала Н. Батюк, питання розвитку музичних здібностей засобами українського фольклору в процесі виховання дітей розглядали Т. Науменко, О. Смоляк, С. Садовенко. У ході практичної роботи ми припустили, що розвиток поліфонічного слуху молодших школярів буде результативним, коли знайомство з поліфонією відбуватиметься на зразках поліфонічних обробок народних пісень в процесі тісного спілкування з народним декоративно-ужитковим мистецтвом [4, с. 373].

Мета стаммі – висвітлити досвід діагностування поліфонічного слуху у молодших школярів, виявлення ставлення дітей до поліфонічної музики у різних видах роботи з нею, навичок виконання поліфонічних творів (народних багатоголосних пісень); виявити та проаналізувати ставлення дітей молодшого шкільного віку до українського фольклору, визначити готовність учнів до спілкування з народним мистецтвом.

Для створення методики розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на українському національному ґрунті надзвичайно важливо з’ясувати, як діти знають та як ставляться до українського фольклору, зокрема музичного, до народного декоративно-ужиткового мистецтва. У ході діагностування на основі визначених критеріїв розвитку поліфонічного слуху (мотиваційно-ціннісного, когнітивно-операційного, діяльнісно-творчого) нами були використані діагностичні методи спостереження, анкетування учнів та метод творчих завдань.

Щоб виявити ставлення молодших школярів до українського музичного фольклору, до народного декоративно-ужиткового мистецтва, до народних традицій, серед учнів експериментальних класів нами було проведено анкетування. З учнями 1-3-х класів проводилося усне анкетування, з учнями четвертих класів – письмове. Всім дітям було запропоновано десять питань, шість з яких давали б можливість говорити про стан готовності дітей до сприйняття народної музики, народних дитячих пісень, а чотири – про те, наскільки близьке їм народне мистецтво.

Як показало дослідження, серед питань, спрямованих на сприйняття

народних пісень, найскладніше дітям давалася відповідь на питання: "Які українські народні пісні ти знаєш? Наведи приклади". Складність саме й полягала в тому, що треба було навести приклади, тобто, назви народних пісень. У бесідах з учнями 1-2-х класів спочатку потрібно було з'ясувати, які пісні є народними. Часто доводилось пригадувати колискові та календарно-обрядові пісні. Не допомагало і пригадування пісень, які вивчалися в дитячому садку, оскільки діти не тільки не могли пригадати народних пісень, а й плутали веснянки з піснями про маму. У другому класі діти називали, нарешті, народні серед пісень, які вивчалися на уроці музики в школі. Після всіх цих зусиль були названі такі пісні: "Ой єсть в лісі калина", "Ой, чи є, чи нема?", "Подольночка", "Мак", "Ой, на горі жито", "Котику сіренький", "Ходить гарбуз по городу". Фактично, ця кількість пісень становила відповіді не на перше питання, а на три перші питання: які українські народні пісні ти знаєш? Наведи приклади; які ти знаєш пісні до народних свят?; чи співала тобі мама колискову? Можеш пригадати, яку саме? Що стосується пісень до народних свят, то діти четвертих класів просто пригадували загальну класифікацію: календарні, веснянки, колядки, щедрівки.

Краще становище у 1-2-х класах було з колисковими. Мамину колискову слухали, в середньому, близько 50% дітей у всіх класах. Та, на жаль, серед них українських було зовсім мало. Тільки три – чотири учні, зрідка – сім, на весь клас могли пригадати колискові: "Ходить сон коло вікон"; "Ходить Сонко"; "Ой, ну люлі"; "Котику сіренький". Це відповідно становить: 9,4% (3 з 32 учнів) та 11,76% (4 з 34 учнів), а також, 23,3% (7 з 30 учнів).

На четверте питання ("Чи подобається тобі слухати або виконувати українські народні пісні?") відповіді були різні. Від таких: "Просто подобається співати" (у першому класі), "всі пісні подобається слухати і співати" (у другому). До таких: "не всі народні пісні подобаються" (у четвертому). У відповідь на питання про народні пісні, які вивчалися в школі, учні 3-х – 4-х класів згадували по три – чотири (у третьому) та п'ять – сім (у четвертому) пісень. Серед них: "Подольночка"; "Ой, єсть в лісі калина"; "Щедрик", "Вербовая дощечка", "Старий рік минає", "Веселі гуси".

Цікаво, що найбільше прикладів народних пісень, особливо у 3-х та 4-х класах, було наведено з тих, які звучать у родині. Це такі пісні: "Ой, чий то кінь стоїть", "За туманом нічого не видно", "Розпрягайте, хлопці, коней", "Ой, на горі два дубки", "Ти ж мене підманула", "Ой, у вишневому саду", "Ой, єсть в лісі калина", "Пісня про рушник" (її дійсно вважають

народною). Якщо ж визначати по кількості учнів, що згадали ці пісні, то в 1-х класах вона становить один – два учня; в 2-х – два – чотири учні; в 3-х – десять – одинадцять учнів; в 4-х – п'ятнадцять – шістнадцять учнів.

У колі питань, спрямованих на з'ясування ставлення до народного декоративно-ужиткового мистецтва, чи не найскладніше було визначитися з самими поняттями – “декоративно-ужиткове мистецтво” та “народні промисли”. Серед учнів 1-2х класів з цими питаннями впорались по два-три учні, серед учнів 3-4-х класів – по три-п'ять учнів. А коли мова заходила про конкретні предмети вжитку: вишиванку, рушник, писанку тощо, тоді активно згадувалося і мистецтво гончарів, і різьблення, і писанкарство, і вишивка.

Показово, що близько 70% дітей у всіх класах відзначили, що в сім'ї вишивають або мама, або бабуся, серед учнів 3х класів деякі самі вишивають, а серед учнів 4-х класів самі вишивають чотирнадцять-шістнадцять учнів, тобто, близько 50% дітей. Близько половини дітей у кожному з початкових класів показали, що мають вишиванки, але одягають їх рідко, як правило, на свята в школі. Стосовно питання про те, чи подобається українське національне вбрання, то тут відповіді були різні: подобається всім учням (3-і класи), подобається більшості – двадцять учнів (4-і класи), подобається деяким учням – чотири-п'ять учнів (1-2-і класи).

Враховуючи складності в процесі пригадування дітьми українських народних пісень (у відповідь на питання: “Які українські народні пісні ти знаєш? Наведи приклади”), ми вирішили підійти до з'ясування цього питання іншим шляхом, застосовуючи творче завдання “Пісенна вікторина”. Учням пропонувалося прослухати фрагменти українських народних пісень, виконаних без слів, і пригадати їх назви. “Пісенна вікторина” складалася з таких пісень: “Ой хто, хто Миколая любить?”, “Ішов Миколай”, “Ой, чи є, чи нема”, “Ой, на горі жито”, “Щебетала пташечка”, “Соловєсчку, сватку, сватку” (“Мак”), “Ой минула вже зима”, “Вийди, вийди, Іванку”, “Подоляночка”, “Як діждемо літа”, “Два півники”, “Вийшли в поле косарі”, “Женчикок-бренчикок”, “Розпрягайте хлопці коней”, “Ой на горі та й женці жнуть”, “Ой єсть в лісі калина”, “Веселі гуси”, “Ходить сонко по вулиці”, “Котику сіренький”. Вибір саме цих пісень обумовлений тим, що вони: представляють різні жанри українських народних пісень; могли бути вивчені на уроках музики в школі за існуючими програмами; бути вивчені в процесі підготовки до шкільних свят; могли звучати в родині дітей. Отже, означені пісні мали бути дітям добре відомими, щоб вони могли впізнати їх у виконанні без слів та згадати назву.

Результати виконання творчого завдання виявилися доволі позитивними. Більшість учнів (до 70%) впізнавали пісні, незважаючи на відсутність слів, підключались до виконання. "Найпопулярнішими" виявилися такі пісні: "Ішов Миколай", "Ой, на горі жито", "Ой минула вже зима", "Подоланочка", "Розпрягайте хлопці коней", "Ой єсть в лісі калина". Ці пісні впізнавалися учнями всіх класів, незважаючи на те, що деякі з них ("Ішов Миколай", "Щебетала пташечка", "Ой минула вже зима", "Ой єсть в лісі калина") вивчалися ще в першому класі.

Спостереження за виконанням цього завдання показали зацікавленість, активність, емоційність дітей, відчувалося, що вони отримують задоволення від творчого процесу. Тож, аналізуючи результати анкетування та звукової вікторини з учнями початкових класів, слід зазначити, що незважаючи на невелику кількість названих українських народних пісень, недостатню загалом обізнаність з народними ремеслами, спостерігається прихильність та готовність учнів до спілкування з народним мистецтвом. Ставлення до вишивки та вишивання у сім'ях підтверджує наше припущення стосовно необхідності розпочинати художньо-образне знайомство з поліфонією, аналогом якої в початковому навчанні є українська багатоголосна пісня в різних видах поліфонічного викладу, з опори на візуальні образи, використовуючи декоративно-ужиткове мистецтво, а саме – орнаменти рушників та вишиванок [4, с. 373-374].

Ставлення дітей до поліфонічної музики у різних видах роботи з нею ми з'ясували в ході спостереження на уроках. Нами було помічено упереджене ставлення учнів до поліфонічної музики в процесі виконавської роботи як до складного процесу, пов'язаного з розумовим та слуховим напруженням. Учні проявляли зацікавленість в процесі слухання поліфонії.

З метою виявлення ступеню розвитку поліфонічного слуху молодших школярів, аналізу загального рівня поліфонічної підготовки школярів та з'ясування якості поліфонічного сприйняття учнів були розроблені практично-творчі завдання за показниками когнітивно-операційного, діяльнісно-творчого та мотиваційно-ціннісного критеріїв розвитку поліфонічного слуху. Всього молодшим школярам було запропоновано дев'ять завдань: визначити кількість голосів у прослуханому початковому фрагменті твору М. Леонтовича "Щедрик"; показати момент вступу нижнього (альтового) голосу за допомогою підняття руки; спробувати приєднатися до хорового звучання з моменту вступу другого нижнього голосу на словах "стала собі щебетати..."; послухати та визначити основний, ведучий голос і вказати, вгорі

чи внизу знаходиться підголосок в українських піснях: "Іхав козак містом", "Ой, сивая тая зозуленька"; проспівати з гармонічним супроводом знайому народну пісню "Ой, есть в лісі калина"; проспівати ту ж саму пісню з контрастним підтримуючим супроводом; проспівати ту ж саму пісню без супроводу; дати свою імпровізовану "відповідь" на "питання"-поспівку вчителя "Де зозуле ти бувала?"; виконати коротку (дві фрази – "питання" і "відповідь") канонічну поспівку "Ми крокуєм вгору – ми крокуєм вниз".

Перше і друге завдання давали можливість судити, наскільки діти здатні розділити у своєму сприйнятті музичну тканину на два голоси, наскільки розвинений в них тембровий слух, наскільки вони володіють увагою (показники когнітивно-операційного критерію розвитку поліфонічного слуху). Третє завдання націлене на сприйняття метроритму, відчуття рівномірної пульсації та, частково, на ступінь розвитку гармонічного слуху та координацію між слухом і голосом (показники діяльнісно-творчого критерію розвитку поліфонічного слуху). Робота над четвертим завданням мала показати, чи розуміють діти, що в музичному матеріалі є основною мелодією, а що – доповненням, підтримкою основного голосу – підголоском, а, також, чи відрізняють вони на слух місце розташування цього підголоску – вище, або нижче від ведучого голосу, а, також, зрозуміти ступінь розвитку мислення дітей (показники когнітивно-операційного критерію). П'яте і шосте завдання мали показати, чи відрізняється у дитячому сприйнятті різний акомпанемент, чи встигають діти почути в момент виконання зміни у супроводі, та з'ясувати який, супровід їм більше подобається. Таким чином можна побачити також, чи впливає супровід на емоційне сприйняття твору і, відповідно, на виконання (мотиваційно-ціннісний та когнітивно-операційний критерії). Якість виконання сьомого завдання мала свідчити про ступінь розвитку мислення, мелодичного, внутрішнього та вокального слуху, відчуття ритму, а також, про активність, впевненість, емоційність (когнітивно-операційний та діяльнісно-творчий критерії). Виконання восьмого й дев'ятого завдань, крім всього переліченого, мали свідчити ще й про рівень уяви та креативності. Крім того, третє, восьме, дев'яте питання передбачають індивідуальні відповіді окремих учнів, що дає можливість судити про активність, зацікавленість процесом, ставлення до матеріалу уроку (діяльнісно-творчий критерій).

Якщо п'яте, шосте завдання розроблялися з урахуванням діяльнісного підходу, то перше, друге, третє, четверте та сьоме, восьме, дев'яте завдання за задумом орієнтовані на комплексний підхід. Всі дев'ять завдань

були складені з урахуванням особистісно орієнтованого підходу та у відповідності до принципу опори на національне спрямування. Тільки близько 30% учнів упоралися з завданнями. Аналіз результатів спостереження довів, що дуже невеликій кількості дітей вдається визначити момент вступу другого голосу і приєднатися до його виконання, а також почути кількість голосів і місце основного голосу та підголоску. Ця група мала високий рівень і становила 5-10%. Група учнів, що становила 10-20%, показала середній рівень. Більшість учнів (60-70%) показала неадекватність відповідей. Ще гірший стан виявився під час співу без супроводу, а виконати канонічну послівку та створити імпровізацію змогли лише деякі учні. У першому класі кількість дітей, що могли досить чисто виконати мелодію пісні без супроводу становила 9,3% – 14,7%.

Серед причин такого явища нами визначені основні: відсутність досвіду слухання поліфонічної музики; відсутність практичного досвіду виконання поліфонічних творів; відсутність практичного досвіду створення імпровізацій; підголосків в українських піснях; наявність емоційних та психологічних затисків у процесі виконання, пов'язаних з побоюваннями заспівати "щось не те"; відсутність знань про властивості та особливості музичної мови українських народних пісень; відсутність належних знань про поліфонічну музику, специфіку поліфонічної тканини.

Отже, на основі даних спостережень, анкетування та аналізу результатів ми дійшли висновку, що: повноцінне сприйняття і відтворення поліфонічної музики молодшими школярами залежить від рівня розвитку в них поліфонічного слуху; спілкування з народним мистецтвом в процесі занять сприятиме розвитку у дітей поліфонічного слуху. Тому ми вважаємо, що успішність процесу розвитку поліфонічного слуху в молодших школярів залежить від: вибору навчального репертуару на українському національному матеріалі; включення в навчальний процес всіх видів поліфонії; залучення елементів українського національного орнаменту як засобу візуалізації поліфонічної фактури; створення атмосфери творчої активності, невимушеності й підтримки творчих досягнень учнів на уроці.

Процес опанування молодшими школярами всіх видів поліфонії на зразках народнопісенного фольклору готує їх до виконання і сприйняття більш складних зразків поліфонічної музики. Навички, отримані в процесі розвитку поліфонічного слуху, поглиблюють розуміння учнями української народної та професійної музики, сприятимуть відродженню народних традицій, розвитку у дітей художнього смаку.

Використана література:

1. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности / Александр Александрович Мелик-Пашаев. – М. : Знание, 1981. – 96 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. “Педагогика и психология”; №1)
2. Побережна Г. І., Щериця Т. В. Загальна теорія музики: підручник / Побережна Галина Іонівна, Щериця Тамара Володимирівна. – К. : Вища шк., 2004. – 303 с.: іл.
3. Садовенко С. Розвиток музичних здібностей засобами українського фольклору: навчально-методичний посібник / Світлана Садовенко. – К. : “Шк. світ”, 2008. – 128 с. – (Б-ка “Шк. світу”).
4. Степанова Л. П. Педагогічні умови засвоєння підголоскової поліфонії молодшими школярами на уроці музики / Культурна трансформація сучасного українського суспільства: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : ДАКККіМ, 2009, Ч. 1. – С. 370-377.

СТЕПАНОВА Л. П. *Діагностика сформованності поліфонічного слуху у младших школьників.*

В статті розглядаються питання діагностики поліфонічного слуху у младших школьників, визначення відносин дітей до поліфонічної музики, наявності у них навичок виконання поліфонічних творів у рамках українського музичного фольклору, ступеню готовності учнів до обциню з народним мистецтвом.

Ключові слова: поліфонічний слух, музичне сприйняття, народноесенний фольклор, імпровізація.

STEPANOVA L. P. *Developing formation polyphonic hearing at younger schoolboys.*

In this article the pedagogical conditions of developing the polyphonic ear of the elementary school pupils using the Ukrainian folk songs and are considering. The author of the article analyses the attitude of the pupils to the polyphonic music, Ukrainian folk songs and polyphonic music performance.

Key words: polyphonic ear, musical perception, song folk-lore, improvisation.

**Тернопільська В. І.
Житомирський державний університет
імені Івана Франка**

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ**

В статті розглядається структура соціально-комунікативної культури сучасного підлітка, технології її виховання, особливості підготовки до такої діяльності майбутніх учителів.

Ключові слова: майбутній учитель, підліток, соціально-комунікативна культура, формування, ігрова діяльність.

У законі України “Про освіту”, Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”) знайшли відображення основні вимоги до підготовки педагогічних кадрів і рівня їх професіоналізму. Реалізація зазначених у цих документах завдань потребує розв’язання низки проблем, однією з яких є підготовка педагогів, які повинні забезпечувати ефективну діяльність